

- ²² Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 323. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 246.
- ²³ Державний архів Полтавської області. – Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 8.
- ²⁴ ПЕВ. – 1916. – № 12. – С. 914–915.
- ²⁵ Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине...
- ²⁶ ЦДІА України. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 2–3.
- ²⁷ Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1436. – Арк. 3–56.
- ²⁸ Лебсак Г.И. Великое Адвентистское Движение и Адвентисты Седьмого Дня в России / Г.И. Лебсак. – Ростов-на-Дону: Издание Церкви АСД, 2006. – С. 294.
- ²⁹ ЦДІА України. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1455. – Арк. 23.
- ³⁰ ПЕВ. – 1911. – № 6. – С. 358–165; № 7. – С. 418–421; № 8. – С. 482–487; 1912. – № 22–23. – С. 1515–1528; 1915. – № 9. – С. 792–803.

SUMMARY

Julia Zenko

The influence of autocratic policy on the development Protestant religions of the late period in Poltava province (the end of 19th – the beginning of 20th centuries)

The article deals with the problem of state-religious relations at the end of 19th – the beginning of 20th centuries. On the ground of legislative basis and archives studying the peculiarities of tsar policy introduction concerning protestant religions of the late period in Poltava province were determined.

Keywords: protestant religions of the late period, Poltava province, religious policy, autocracy.

Ігор АНЦИШКІН

Протистояння секти кисельовців та РПЦ в м. Нікополі на початку ХХ ст.

Боротьба із сектантством, яке успішно конкурувало з РПЦ, навіть в умовах, коли ця конфесія була державною Церквою, вважалася одним із головних завдань парафіяльних священиків. Епізод цього протистояння на початку ХХ ст. в містечку Нікополі й розкрито у цій науковій розвідці. Також у ній описуються методи РПЦ, якими вона боролася проти інаковірних.

Ключові слова: Церква, секта, покаєння, парафія, єпархія, ересь, розкольник.

Криза самодержавства в Російській імперії на початку ХХ ст. досягла своєї межі. Водночас розвивалась і криза в офіційній імперській релігії – православ'ї. Канонічна Церква, яка фактично

через Святіший Синод керувалася царатом, уже не могла задовольнити духовні потреби народу, і тому саме в цей час, навіть далеко від політичних центрів країни, почали діяти різноманітні релігійні осередки, за якими наглядала і з якими боролася РПЦ.

У Катеринославській єпархії РПЦ, що мала у своєму складі представників різних національностей: українців, росіян, поляків, німців, французів, бельгійців, турків, євреїв і т. д., у 1912 р. продовжували своє існування такі релігійні конфесії: 1) православ'я, як панівна релігія з найбільшою кількістю послідовників; 2) римокатолицька, 3) протестантство; 4) іудейство; 5) магометанство, а також розмаїті секти. Сектантство в цій єпархії 1912 р., як і в попередні роки, поділялося на дві типи: 1) секти раціоналістичного характеру і 2) секти містичного характеру. До перших належали: штундо-баптисти, штундо-євангеліки, або пашковці, та адвентисти сьомого дня. До других – новоізраїльтяни, скопці, стефановці (підгорновці) та хлисти-кисельовці (іоанніти)¹. Саме про останніх і мовитиметься в нашій статті.

Приводом для виникнення цієї секти всередині РПЦ у 1892 р. стало поклоніння в середовищі малоосвіченого народу о. Іоаннові Кронштадтському. Іван Ілліч Сергіїв (1829-1908 рр.) мав чин протоієрея, був письменником і відомим благодійником. Надрукував багато бесід, проповідей, повчань, слів тощо. У 1892-1894 рр. вийшло повне зібрання його творів, у 1892 р. він заснував у Кронштадті «Будинок працелюбства», який вважався зразковим². 1990 року о. Іоанн був канонізований РПЦ.

Його позитивні якості й стали основою для створення нової секти. Жителька Оранієнбаума Матрьона Іванівна Кисельова почала проповідувати, що «іншого Бога для мене, крім панотця, немає», «Образ Спасителя для мене все одно, що портрет з о. Іоанна». У 1896 р. в доповідній записці санкт-петербурзькому єпархіальному начальству міщанин м. Сергача Іван Смирнов повідомляв про заснування в Кронштадті секти на чолі з Кисельовою й головним розповсюдjuвачем вчення селянином Василем Пустошкіним, який займався збором значної суми грошей начебто на коляску о. Іоаннові. У секті опинилися торговці та службовці Кронштадта. Кисельова отримала титули «Богородиця Порфирія» і «порфіра Царя царів». 1902 роком датується інформація про те, що сектанти влаштовують збори в Оранієнбаумському соборі, пишуть акафісти на честь о. Іоанна, який видається ними за Христа, що

прийшов на землю. Сектанти причащалися хлібом і вином з чаш із зображенням о. Іоанна. Найбільше число серед іоаннітів склали жінки та молоді дівчата. З 1906 р. іоанніти почали видавати часопис «Кронштадтський маяк». У 1907 р. додатком до нього надруковано книгу «Ключ розуміння», в якому вчення намагаються звести в систему. 1909 року воно доповнилося положенням про Страшний суд, що вже йде, і тому віруючим рекомендовано було їхати до о. Іоанна, щоб встигнути записатися у «книгу життя». Особливо активно пропагувалося вчення на околицях імперії та в глибинці. Порфирія Кисельова, яка померла 12 листопада 1905 р., визнавалася сектантами за «велику праведницю», яка мала дар пророцтва й діяла під впливом Св. Духа, розмовляючи по його благодаті різними мовами. Селянин Назарій Димитрієв або «старець» вважався Христом, а Василь Пустошкін – Духом Святим³.

Іоанн Кронштадтський неодноразово відхрещувався від «іоаннітів» і виступав проти них. Дехто зі священників взагалі пропонував змінити назву секти в офіційних документах: «Звати їх не іоаннітами, а пустовірами. По-перше, тому що, *Пустош*-кін є головним провідником сектантського погляду на о. Іоанна, по-друге, і тому, що пустотою варто назвати ті засади, що для свого символу віри наводять однодумці Пустошкіна»⁴.

Після смерті Іоанна Кронштадтського Святіший Синод, «щоб зберегти світлу пам'ять» «праведника, якого поважають усі православні християни, о. Іоанна Сергієва і не ганьбити його», видав постанову від 4-11 грудня 1908 р. за № 8814 щодо т. зв. іоаннітів⁵. На підставі цього розпорядження РПЦ і розпочалася боротьба з хлистами-іоаннітами в Катеринославській єпархії. На той час на Катеринославщині було два осередки цієї секти – в Нікополі та Маріуполі. Якщо в Маріупільському повіті іоанніти до 1912 р. тільки посилили свій вплив, то в Нікополі вони були повністю зліквідовані. Як же священникам РПЦ це вдалося?

Засновником громади кисельовців у Нікополі був Василь Горобець або о. Василь. Розпочав він свої проповіді в с. Мар'янське (тепер Апостолівський р-н Дніпропетровської обл.), а потім перебрався в 1908 р. до Нікополя. Це містечко в той період нараховувало приблизно 23 тисячі населення й було волосним центром Катеринославського повіту Катеринославської губернії. Домінуючими конфесіями в Нікополі були православ'я та іудаїзм. Також існувала громада старообрядців, окремі представники римокатолицького й лютеранського віросповідань та караїми⁶.

Дуже швидко Василь Горобець сформував групу своїх прибічників, яку назвали громадою «горобців». Незабаром «горобці» стали власниками великого обійстя в с. Лапинка, що фактично входило в межі містечка, і створили т. зв. нікопольські катакомби. Поява нової секти зразу схвилювала місцевий клир Православної церкви. Для боротьби з хлистами-кисельовцями, як їх йменували в офіційних документах єпархії, крім священників було залучено й православно-місіонерське братство. Парафіяльний священник о. Леонід Богоявленський зі Спасо-Преображенського собору під різними приводами неодноразово відвідував громаду Горобця, як сам, так і з членами братства, проводячи з кисельовцями бесіди та вимагаючи відмови від свого вірування й покаяння⁷.

Те, що боротьба з інаковірними для православно-місіонерських братств була на першому місці, видно з погляду денного катеринославського єпархіального місіонерського з'їзду, який відбувся в червні 1913 р. Першим із 20 пунктів там стояло питання «Статистика сектантства та розколу», далі – «Заходи боротьби з сектантством і розколом», 11-м йшло питання «Як краще влаштувати співбесіди з сектантами і розкольниками, за сучасних умов громадського життя», 19-м і 20-м були пункти «Завдання місії в боротьбі з соціал-демократичними вченням і взагалі з невірством і безбожництвом» та «Як ставитися до пропаганди розколу-сектанства і загалом до злочинів проти віри»⁸.

Як бачимо, питання боротьби із сектантством, до якого прирівнювалося й вороже владі політичне вчення, були головними. З них починався й ними ж закінчувався з'їзд. Тому не дивно, що нікопольські священники приділяли таку велику увагу невеличкій за кількістю спільноті «горобців». Згідно зі звітом нікопольського благочиння, «Нікопольське місіонерське братство протягом кількох років боролось з цими сектантами і застосовувало рекомендовані Св. Синодом засоби»⁹.

Ці «застосовані засоби» дали свій результат: засновник секти Василь Горобець під впливом важкої хвороби, що вклала його на ліжку, злякався Божого суду й розкаявся. Текст відречення від ересі у формі відповідей на запитання запропонував йому о. Леонід Богоявленський. Наведемо кілька відповідей, щоб показати, в чому була зацікавлена РПЦ при розкаянні еретиків: «1) Релігійну громаду я заснував у себе незаконно і молитовні зібрання у своєму будинку влаштував наперекір правилам Св. Церкви... 3) Церква засно-

вана Христом на землі, є і буде існувати до кінця світу. У церкві є справжні пастирі й благовторні таїнства. Я раніше казав, що справжньої церкви і справжніх пастирів нема на землі. Від цього вчення я зараз відрікаюся всією душею. 4) Антихрист, який з'явиться перед кінцем світу, буде беззаконною людиною; зараз його немає, рівно як нема і предтеч 2-го пришествя Христа – Іллі та Єноха, адже кінця світу ще не було й невідомо, коли він буде. 5) Покійного пастиря о. І. Кронштадтського я вважаю лише священиком богоугодного життя, а святим його не визнаю, адже святим його не визнала Церква Православна... Перед своїми братами прошу вибачення в тому, що я їх спокусив і вченням своїм примусив покинути власні родини й будинки та перейти до мене на проживання, чим довів їх до зубожіння. Вибачте мені грішному і моліться за мене». При складанні тексту відречення були також священик Свято-Покровської церкви Іван Веселовський і члени церковної / міської / сектантської громади – син засновника секти Василь Васильович Горобець, селянин Іуда Ф. Ткалич і п'ять жінок¹⁰.

Це дійство відбулося 28 листопада (ст. ст.) 1912 р., а вже 4 грудня Горобець помер «у мирі та згоді з церквою православною»¹¹. Священики донесли в єпархію, що секта розпалася, але насправді це було не так. Слова розкаяння, які на смертному одрі виголосив Горобець (і які, найвірогідніше, були простим лицемірством), не подіяли на його вірних, і громада в Нікополі не лише не зникла, а навіть побільшала. Про це свідчить опис відвідин обійстя Горобця, який подав диякон Спасо-Преображенського собору В'ячеслав Верник. Зробив він його в лютому 1913 р., коли разом з о. Л. Богоявленським здійснював контрольний обхід підзвітних парафіяльному клирові сектантів.

«Здалеку з'явився дах великого кам'яного будинку з хрестами із черепиці. Підійшовши до брами будинку, я побачив великий двір, з різного роду будовами й надбудовами; біля самої брами стоїть будиночок у півтора поверха – житло родини померлого «о. Василя» Горобця... Підходячи до великого будинку, ми почули з нього співи, це співали «Горобці»... Увійшли. Велике приміщення – холодне й вогке, підлога встелена брудною вогкою соломою... Перед столом стоїть на колінах чоловік і читає акафіст, за ним стоять, теж на колінах, людей 15, – праворуч чоловіки, а ліворуч жінки, і всі співають приспиви акафіста... Коли завершився спів, то читець, який стояв під час співу трохи збоку, підійшов до столу, поклав щось, вірогідно

ікону, на край столу, зробив земний уклін і, поцілувавши ікону, став знову збоку. Інші робили те саме, але після цілування ікони поверталися до читця і, зробивши йому поясний уклін, відходили на свої місця... Той, хто читав акафіст, був сином померлого Горобця, він теж Василь Горобець, здоровий гевал років 19-ти... Сумно дивитися на цих людей, адже жалюгідні вони були: більшість з них худі до неможливості, страшно виморені, – звісно ті, кого можна віднести до сліпих фанатиків, особливо жінки... На слова напучення суперечать з хитрою посмішкою, але доволі вперто. – Навіщо ви тут? Треба жити кожному в себе. – А де нам бути? Ми живемо у своїй хаті. – Навіщо ви тут збираєтесь? – Богу молитися. – Молитись у храмі та в себе вдома. – Ми не йдемо від вас, ходимо у храм, молимося й у себе, тут. – Вам заборонено збиратися на самочинні моління? – Ніхто не може заборонити молитися; молитися можна всюди. – А жінки, дівиці – навіщо вони тут? – Куди ж їм дітися? – зараз зима, добра людина й пса підбере... О. Леонід зробив під час нашої розмови перевірку тих, хто тут був, і вибулим «горобцям»: читаючи перелік, він запитував про місцезнаходження кожного... І вирішили ми побувати в «катакомбах», влаштованих В. Горобцем. Став прохати Іуду про це, але той погодився на це не зразу, відмовляючись тим, що до них не можна пробратися, оскільки все заставлено діжками і там нічого цікавого немає. Після деякого вагання Іуда вийняв ключ з кишень і, підійшовши з нами до льоху, став відмикати останній. Спускаємося вниз східцями; ось ніша й у ній – діжка, ось друга ніша і знову діжка, і, нарешті, галерея у кілька сажнів; з боків її – ніші, завалені картоплею, льох, але не звичайний. Це і все? – Це і все, – каже Іуда, та о. Леонід, який був тут не раз, сказав, що це не все, а ще тільки початок усього... Іуда запалив свічку й поліз у надра землі, за ним о. Л. і я. Темрява – хоч в око стрель; попереду блимає світло від свічки; йти треба нахилившись; з боків – ніші; для кого вони призначені – невідомо, але біля однієї ми зупинились; ця ніша викладена дошками і, за словами Іуди, в ній перебувала Марфуша... Йдемо далі й усе більше заглиблюємося; нарешті зайшли в глухий кут; далі ходу немає, позаяк печерна галерея вперлась у сухий колодязь і звідси ми побачили над собою Боже світло і вдихнули на повні груди. Щоби вибратися нагору, довелося йти зворотнім шляхом, і тут я помітив, що деякі проміжки ніш обвалюються, та чиясь турботлива рука підновлює їх, підпираючи обрушення цеглою. «Для чого призначено ці «катакомби», – запитую Іуду. – «Не знаю», – посміхаючись відповідає він¹².

Отже, навіть після смерті засновника секти вона не розпалась, а навпаки, почала діяти ще енергійніше. Диякон описує методи, якими парафіяльний священник намагався повернути або проконтролювати «горобців», але вони були недієвими. Тому наприкінці своєї розповіді Верник робить висновок: «Здається, що тут справа стосується іншої влади, влади світської... Чи Горобцовщина поза законом?»¹³.

Таким чином, незважаючи на виразне домінування однієї конфесії, пошук альтернативної віри тривав навіть у таких провінційних позаштатних містечках, яким був Нікопіль. Суворий контроль збоку клиру РПЦ допомагав лише виявляти дисидентів, але перемогти їх, не застосовуючи адмінресурсу, був не в змозі. У подальшому, після 1917 р., діяльність секти «кисельовців» у Нікополі не простежується.

¹ Афанасьев А. Состояние сектантства и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1912 году // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1913. – 11 марта. – № 8. – С. 1-46.

² Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – С.-Пб.: АО «Изд. дело», 1900. – Т. 29а. – С. 647.

³ Полетаева Т. К истории одной секты: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://apologet.ortodox.ru/apologetika/psevdo-pravoslavie.htm>.

⁴ Боголюбов Д. О бессмысленности наименования сектантствующих людей «иоаннитами» // Церковные ведомости. – Пб.: Синодальная типография, 1908. – № 9. – С. 433.

⁵ Афанасьев А. Состояние сектантства и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1912 году... С. 14.

⁶ Акимов А. Никополь. – Днепропетровск: Промінь, 1988. – С. 34.

⁷ Афанасьев А. Состояние сектантства и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1912 году... С. 37.

⁸ Екатеринославские епархиальные ведомости, . – 1913. – 21 марта. – № 9. – С. 160-161.

⁹ Афанасьев А. Состояние сектантства и деятельность православной миссии в Екатеринославской епархии в 1912 году... С. 16.

¹⁰ Там же. – С. 17-18.

¹¹ Там же. – С. 47.

¹² Верник В. «Никопольские катакомбы» // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1913. – 11 мая – № 14. – С. 396-402.

¹³ Там же. – С. 402.

SUMMARY

Igor Antchyshkin

The opposition persuasin of «kiselevs» and CPR in Nikopol on the early 20th century

The author looks struggle CPR curacy with persuasions in Nikopol-place. The control over sectionalism and him ravage it was keynote the church in Russian empire. Nevertheless try doing this with «kiselevs» failed.

Keywords: church, persuasion, penitence, township, bishopric, heresy, schismatic.

Михайло ГАУХМАН

Російська православна церква і Перша Російська революція (1905–1907 рр.): політична ситуація на правобережній Україні

Розглянуто проблеми Російської православної церкви в революційному 1905 р. Встановлено причини відсутності реформ і політизації православної церкви. Визначено особливості формування православного духовництва на Правобережній Україні та політичної діяльності священників після 1905 р.

Ключові слова: Російська православна церква, Перша російська революція, Правобережна Україна.

Перша російська революція 1905–1907 рр. поставила під загрозу існування самодержавного режиму, ідейним фундаментом якого була т. зв. «тріада» графа Сергія Уварова – «православ'я, самодержавство, народність». Революційні події похитнули суспільні позиції Російської православної церкви (далі – РПЦ), яка перебувала під контролем самодержавства і водночас легітимізувала владу династії Романових. У найбільш загрозливому становищі православна церква опинилася на національних окраїнах імперії, в яких поліетнічності населення відповідала його поліконфесійність, а православна віра – вважалася маркером російської національної ідентичності. Однією з таких окраїн була Правобережна Україна.

Політична діяльність православної церкви на початку ХХ ст. вивчалася в радянській історіографії в працях, присвячених позиції церкви в Першій російській революції та участі духовництва у виборах і роботі Державної Думи¹. У сучасній українській історіографії звертається найбільша увага на політичну діяльність РПЦ – як ідейної опори самодержавного режиму. У праці Надії Шип висвітлена участь православного духовництва Наддніпрянської